

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЩОДО ОПТИМІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто основні шляхи оптимізації структури землекористування, а також проаналізовано вплив збалансованого природокористування на розвиток екосистем для збереження високопродуктивних і екологічно-стійких агроландшафтів.

Ключові слова. оптимізація, екологізація, збалансоване землекористування, екосистеми, екомережа.

Постановка проблеми. На рубежі століть в Україні відбулася зміна концептуальних підходів до розвитку заповідної справи у контексті новітньої Міжнародної стратегії сталого чи збалансованого розвитку та всеєвропейської стратегії збереження ландшафтного і біотичного різноманіття.

Серед зарубіжних та вітчизняних вчених, що займаються проблемами природоохоронного ландшафтознавства, вже сформувався думка про безперспективність поелементного збереження компонентів ландшафтів, оскільки кожен з них не може існувати поза будь-яким іншим компонентом земної природи та їхньою структурно-функціональною цілісністю – ландшафтом.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання ландшафтного планування та необхідності його проведення при створенні регіональної екомережі розглядалося у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Однією з перших у цьому напрямку була колективна праця „Геоэкологические подходы к проектированию природно-технических систем” (1985). Ландшафтне планування стосовно формування і розвитку регіональних природоохоронних систем розглядалося у багатьох працях Л.П. Царика [6], підсумки яких знайшли своє вираження у його докторській дисертації. Зокрема вдосконалення функціональної і територіальної структур заповідної мережі Поділля, формування єдиної системи охоронних об’єктів на прикладі приміської зони Вінниці розглянуті у науковій публікації Г.І. Денисика, О.М. Мудрак, О.І. Бачинської [1], удосконалення функціональної структури територій та об’єктів ПЗФ Львівської області – у колективній публікації І.П. Ковальчука,

Є.А. Іванова, І.Б. Свідерко [2], проблеми розвитку природно-заповідного фонду як чинника збереження біорізноманіття у праці В.П. Коржика [3] та багатьох інших.

Серед праць російських авторів необхідно відзначити праці В.С. Преображенського, І.П. Герасимова, А.Г. Ісаченка, Д.Л. Арманда. Серед останніх праць у цій царині слід відзначити докладні монографії, створені науковцями Сибірського відділення Російської академії наук, під керівництвом О.М. Антипова. Також серед закордонних праць варто назвати роботи німецьких фахівців з ландшафтного планування, зокрема Х. фон Хаарен (Haaren) [8], В. Венде (Wende) [9] та інших.

Формулювання цілей статті. Оскільки створення більшості природоохоронних територій в Україні не упереджується відповідним ландшафтним територіальним плануванням, обґрунтуванням меж і виділенням функціональних зон, деякі території природно-заповідного фонду не охоплюють ділянок, що є ключовими з точки зору збереженості окремих видів, популяцій, типів ландшафтів для конкретних територій.

Дослідження ландшафтно-структури об’єктів природно-заповідної мережі є надзвичайно важливим, оскільки відіграє провідну роль у обґрунтуванні їхньої функціонально-зональної структури.

Виклад основного матеріалу. Врахування ландшафтно-структури заповідних об’єктів дозволить оптимізувати ландшафтно-функціональне зонування його території, що сприятиме збереженню в єдиному комплексі ландшафтного та біотичного різноманіття, чого не вдається досягти на існуючих об’єктах природно-заповідного фонду,

адже на обмежених невеликих площах не відбувається задовільного відтворення природних угруповань. Вивчення особливостей ландшафтної структури ключової ділянки, яке передує різним, у т. ч. ландшафтно-природоохоронним дослідженням, відіграють важливу роль у ландшафтному плануванні і науковому обґрунтуванні формування, забезпечення функціонування та оптимізації екологічних мереж при новій стратегії охорони ландшафтного та біологічного різноманіття, яка відповідає концепції збалансованого розвитку.

Головними особливостями цієї стратегії є перехід від ізольовано-локального до системно-регіонального природоохоронного підходу, а також перехід від переважно резерватного його способу до поєданого і збалансованого вирішення природоохоронних і господарських задач. Цього неможливо досягти без ландшафтного планування, здійсненого на базі ландшафтної характеристики території, яка розкриває її морфологічну структуру, взаємозв'язок і напрямок сучасного розвитку природних комплексів, що її складають.

Україна долучилась до європейських природоохоронних домовленостей прийняттям Загальнодержавної програми формування національної екомережі на період 2000-2015 років. Реалізація другого етапу державної програми сьогодні орієнтована на оптимізацію наявної заповідної мережі та розробку схем формування перспективних екомережі на регіональному рівні.

Аналіз мережі ПЗФ наприкінці 90 років минулого століття показав, що близько 75 % кількісного складу територій та об'єктів ПЗФ Тернопільської області площею до 50 га носить острівний локалізований характер і не можуть забезпечити повного збереження генетичного і ландшафтного різноманіття. Із-за надмірної розораності земель (розораність області – 61,8 %, розораність с/г угідь – 80 %, розораність ПЗФ – понад 42 %), недостатньо забезпечуються умови територіальної єдності ділянок із природними ландшафтами, що ускладнює, а інколи й унеможлиблює просторові процеси біологічного обміну на ценотичному та генетичному рівнях, притаманні живій природі.

Сучасний етап розвитку заповідної справи, який розпочався з прийняттям загальнодержавної програми формування національної екомережі, характеризується істотними структурними змінами функціональної і територіальної структур.

Незважаючи на високу частку природо-заповідних територій у структурі земельного фонду Тернопільщини, яка значно перевищує пересічноукраїнський показник, природно-заповідний фонд області необхідно реформувати. Насамперед доцільно розширити функціональну структуру ПЗФ за рахунок: створення запроєктованих природних національних та регіональних ландшафтних парків; формування базових заказників у кожному ландшафтному районі для розширення соціально-екологічної спрямованості заповідної мережі, повноцінного збереження ландшафтного різноманіття. Малоефективними, з точки зору встановлення ефективного природоохоронного режиму, є такі категорії заповідання, як загальнозоологічні заказники, частина загальнозоологічних заказників може бути реорганізована у лісові, ландшафтні чи ботанічні заказники для ефективного збереження природного ландшафту.

Запропоновані підходи щодо реформування мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду області шляхом створення базових заповідних територій орієнтовані на повноцінне збереження ландшафтного і біотичного різноманіття в межах усіх ландшафтних районів області, реформування малоефективних форм заповідання за для зменшення частки поселенських ландшафтів, присадибних сільськогосподарських угідь у структурі заповідної мережі, формування цілісної природоохоронної системи, здатної підтримувати екологічну рівновагу, балансувати екологічні, економічні та соціальні цілі розвитку регіону.

Аналіз структури земель за видами землекористування дає можливість проаналізувати ступінь збалансованості екосистем, з'ясувати стан природних компонентів та величину їх антропогенної модифікованості, характер протікання процесів волого-, енерго- речовинообігів та величину їх антропогенних змін, виявити ступінь екобезпечності ведення виробничої діяльності. Це важлива

еколого-господарська проблема, яка є актуальною на сучасному етапі. Водночас, екологізація землекористування виступає надійним важелем покращання екологічної ситуації. Оптимізація землекористування, врешті речт, сприятиме поєднаному розвитку в межах певних територій різних видів використання земель, які стабілізуватимуть екологічну ситуацію. На думку О.Г. Топчієва збалансоване землекористування передбачає [5]:

- оптимізацію загальної структури земельних угідь шляхом зменшення розораності та зростання залуженості та залісненості угідь,

- формування високопродуктивних і екологічно стійких агроландшафтів шляхом впровадження ефективних ґрунтозахисних технологій,

- перехід до середньо- і дрібноконтурної організації території на ландшафтній основі,

- збільшення частки природоохоронних земель до світового стандарту (10%),

- зменшення забрудненості і покращання екологічного стану земельних угідь,

- перехід до інтегрованого управління землекористуванням.

Оптимізації природозаповідання сприятиме формування регіональної екомережі, основу якої складуть території та об'єкти ПЗФ та інші природоохоронні території (водоохоронні зони річок, протиерозійні лісові насадження, зелені зони міст і містечок тощо)

Список літератури:

1. Денисик Г.І. Формування єдиної системи охоронних об'єктів України (на прикладі приміської зони Вінниці) / Г.І.Денисик, О.В.Мудрак, О.І.Бабчинська // Екологічний вісник. – К.: ВЕЛ, 2006. – № 4. – С. 21-24.
2. Ковальчук І.П. Природно-заповідний фонд Львівської області: сучасний стан, зміни, оптимізація / І.П. Ковальчук, Є.А. Іванов, І.Б. Свідерко // Наукові записки Вінницького ДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. –Вінниця: Тезис, 2004. – Вип.8. – С. 5-15.
3. Коржик В.П. Розвиток природно-заповідного фонду як чинник збереження ландшафтного та біологічного різноманіття / В.П. Коржик // "Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття". [Збірник наукових праць]. – Гримаїлів-Тернопіль: Лілея, 2003. – С. 195-202.
4. Проблеми сталого розвитку України / за наук. ред. В.В. Волошина. – К., БНТ, 2001. – 423 с.
5. Топчієв О.Г. Парадигма сталого розвитку в географії: географічні засади сталого розвитку / О.Г. Топчієв // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. К.: Обрії 2004 – С. 51-61.
6. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем: концептуальні підходи, практична реалізація. Монографія / Л.П. Царик – Тернопіль: „Підручники і посібники”, 2009. - 320 с.
7. Царик Л.П. Заповідне і рекреаційне природокористування як новий науковий напрям/ Л.П.Царик// Рекреаційне і заповідне природокористування. Збірник наукових праць. – Тернопіль: СМП "Тайп", 2012. – С. 19-29.
8. Haaren C. v. Perspektiven der Landschaftsplanung. In : Haaren, C. v. (Hrsg.) : Landschaftsplanung. – Stuttgart : Ulmer Verlag, 2004. – S. 465-472.
9. Wende W. Sicherung der Qualität von Umweltverträglichkeitsstudien durch die Landschaftsrahmenplanung. In Naturschutz und Landschaftsplanung – Moderne Technologien, Methoden und Verfahrensweisen. Hrsg. : Gruehn D., Herberg A., Roesrath C. – Berlin : Mensh Buch Verlag, 2000. – S. 289-298.

Висновки. З метою повноцінного збереження природних комплексів і створення належних умов для відновлення їх біологічних компонентів було б доречним заказники площею понад 500 га (перспективні ключові території) перевести у категорію ландшафтних з метою збереження всього природного комплексу, а не тільки його окремих компонентів. У тих районах, де відсутні яскраво виражені природні ядра, виникає необхідність створення нових заповідних об'єктів. Важливим заходом щодо оптимізації заповідних територій вважаємо подальшу реалізацію у практику заповідної справи мережевого підходу.

Окремі природоохоронні території можуть об'єднуватися в мережу спільними завданнями, загальним управлінням або біофізичними зв'язками. Мережі можуть служити для підвищення біогеографічного представництва середовищ існування та території поширення. Вони можуть також створюватися для збереження ключових взаємозв'язків, підтримки генетичного різноманіття та використання в ролі буфера антропогенізованих територій. Природоохоронна цінність мережі, як правило, є вищою від кожної окремої екологічно ізольованої ПТ. Об'єднання ПТ в мережі сприяє також розширенню потенціалу окремих ділянок, знімає конфліктні протиріччя, пом'якшує соціально-економічні обмеження, полегшує дотримання природоохоронного режиму тощо.

Summary. *The study of landscape structure of the objects of natural reserve areas is essential since playing a leading role in substantiating their functionally-zonal structure. Consideration of landscape structure of reserved objects will optimize the landscape and functional zoning of its territory, which will help to promote conservation of landscape and biotic diversity in a single complex, which cannot be achieved at the existing facilities of natural reserve fund because there is poor reproduction of natural communities at the limited small areas.*

Analysis of the structure of land by type of land use makes it possible to analyze the degree of balance of ecosystems, find out the status of natural ingredients and value of human modifiability, nature of the processes of moisture, energy, material circulation and the value of anthropogenic changes, identify the degree of eco safety of doing productive activities. Greening of the land acts as a reliable lever to improve the environmental situation. Optimization of the land use will promote the linked development within certain territories of different types of land use that stabilize the environmental situation. The formation of regional ecological network will contribute the optimization of natural conservation, which is based on territory and objects of natural conservation fund and other protected areas.

In order to fully preserve natural systems and create proper conditions for the restoration of their biological components would be appropriate to transfer reserves of over 500 hectares area into the category of landscape for the purpose to preserve the whole natural complex, and not only its individual components. It is considered that further implementation of protected areas network approach is an important measure to optimize the protected areas.

Some protected areas may be combined in a network of common objectives, common management or biophysical connections.

Key words. *Optimization, greening, balanced land use, ecosystems, eco network.*